

ВПЛИВ ЦИФРОВОГО СЕРЕДОВИЩА НА СУБ'ЄКТІВ ПРАВА: НОВІ ВИКЛИКИ ТА ОКРЕСЛЕНІ ПЕРСПЕКТИВИ

THE IMPACT OF THE DIGITAL ENVIRONMENT ON LEGAL SUBJECTS: NEW CHALLENGES AND DEFINED PROSPECTS

Стефурак С.О., здобувач кафедри права
та публічного управління

ЗВО «Університет Короля Данила»

ORCID ID: 0009-0000-8570-9841

У статті зроблено аналіз основних підходів впливу цифровізації, цифрового середовища на суб'єктів права. Зазначено, що сучасна «цифрова людина» має постійно самоідентифікуватися в мінливому інформаційному потоці глобального віртуального простору. Такі обставини зумовлюють комплекс психологічних, соціокультурних та екзистенційних проблем, які стоять на порядку денному сучасного соціуму. Наголошено, що в сучасних умовах, стає дедалі помітнішою трансформація звичної системи правовідносин, оскільки цифрові правовідносини практично не мають чітко вираженої галузевої належності, їхній зміст можна визначити лише в межах конкретної норми права. Саме тому, до цифрових правовідносин можна віднести й традиційні правовідносини, засновані на правових нормах, але які спрямовані на правове регулювання інформації, що передається по цифровими каналами зв'язку. При цьому інформація, що передається цифровими каналами зв'язку, обробляється за допомогою різних цифрових технологій. Відтак, використання інформаційних технологій можливе в різних галузях права. в умовах цифровізації виникають нові сфери діяльності, які породжують нові цифро-правові моделі суспільних відносин, що вимагає нових здібностей людини, та, відповідно, закріплення їх правового статусу в чинному законодавстві. Найбільш суттєвий вплив цифровізація справляє саме на суб'єктів права у сферах правотворчості та правозастосування. Роль людського чинника при конструюванні акта правосуддя зростає у випадку наявності прогалин або суперечностей в законі. За допомогою інформаційних технологій ці прогалини легше виявити та вчасно усунути. Без цифровізації неможлива ефективна систематизація нормативно-правових актів. З огляду на зазначене, важливо під час розроблення проєкту закону враховувати правовідносини з цифровим елементом. Зроблено висновок, що в умовах цифровізації виникають нові сфери діяльності, які породжують нові цифро-правові моделі суспільних відносин, що вимагає нових здібностей людини, та, відповідно, закріплення їх правового статусу в чинному законодавстві. Уважаємо, що найбільш суттєвий вплив цифровізація справляє саме на суб'єктів права у сферах правотворчості та правозастосування.

Ключові слова: право, правовідносини, норми права, правосвідомість, правова культура, суб'єкти права, цифрові суб'єкти, цифровізація, інформаційні технології, право-цифрова держава, цифрове право, цифрове середовище.

The article analyzes the main approaches to the impact of digitalization and the digital environment on legal subjects. It is noted that the modern "digital person" must constantly self-identify in the changing information flow of the global virtual space. Such circumstances cause a complex of psychological, socio-cultural and existential problems that are on the agenda of modern society. It is emphasized that in modern conditions, the transformation of the usual system of legal relations is becoming increasingly noticeable. Since digital legal relations practically do not have a clearly defined industry affiliation, their content can be determined only within the framework of a specific legal norm. That is why traditional legal relations based on legal norms, but which are aimed at the legal regulation of information transmitted via digital communication channels, can also be attributed to digital legal relations. At the same time, information transmitted via digital communication channels is processed using various digital technologies. Therefore, the use of information technologies is possible in various fields of law. In the context of digitalization, new areas of activity arise that generate new digital-legal models of social relations, which require new human abilities and, accordingly, the consolidation of their legal status in current legislation. Digitalization has the most significant impact on legal subjects in the areas of lawmaking and law enforcement. The role of the human factor in constructing an act of justice increases in the event of gaps or contradictions in the law. With the help of information technologies, these gaps are easier to identify and eliminate in a timely manner. Without digitalization, effective systematization of regulatory legal acts is impossible. In view of the above, it is important to take into account legal relations with a digital element when developing a draft law. It is concluded that in the context of digitalization, new areas of activity arise that generate new digital-legal models of social relations, which require new human abilities and, accordingly, the consolidation of their legal status in current legislation. We believe that digitalization has the most significant impact on legal entities in the areas of lawmaking and law enforcement.

Key words: law, legal relations, legal norms, legal awareness, legal culture, legal subjects, digital subjects, digitalization, information technologies, legal-digital state, digital law, digital environment.

Актуальність проблеми дослідження. В сучасних трансформаційних умовах, основний вектор розвитку Української держави визначається насамперед впливом цифрових технологій на сферу права та правового регулювання. На цій підставі також відбувається трансформація економіки України в економіку нового типу – «цифрову економіку». Практично всі представники економічної науки визначають цифрову економіку як «тип економіки, що характеризується активним впровадженням цифрових технологій зберігання, оброблення та передавання інформації в усі сфери людської діяльності» [1, р. 62]. Цифровізація власне і є процесом упровадження цифрових технологій у різні сфери життя людини. Під впливом різноманітних чинників вона набула глобального характеру. Неабиякий вплив цифровізація справляє на сферу права.

Утім, важливо підкреслити, що в умовах цифрового суспільства та цифрової культури формується особливий тип людської поведінки – «цифрова людина» або «homo digital», що володіє набором принципово нових ціннісних

орієнтацій [2, с. 56]. Поява такого типу людської особистості зумовлена збільшенням швидкості та обсягів передачі інформації у світі, тенденціями глобалізації та цифровізації економіки, а також новими умовами соціального, культурного та психологічного розвитку людини [3, с. 79].

В таких умовах будується так би мовити новий образ світу, нова соціальна реальність та нова гомоїдентичність. Хоча, з іншого боку, варто визнати, що в «нестандартному» інформаційному просторі, який в сучасному світі є вільним від різного роду стандартів та стереотипів, спостерігається девальвація традиційних людських цінностей, втрата загальноприйнятих моделей поведінки, руйнування традиційної ідентичності та трансформація особистості в «особистість віртуальну», змушену адаптуватися до обставин нової інформаційної реальності. З огляду на це, сучасна «цифрова людина» має постійно самоідентифікуватися в мінливому інформаційному потоці глобального віртуального простору. Такі обставини зумовлюють комплекс психологічних, соціокультурних

та екзистенційних проблем, які стоять на порядку денному сучасного соціуму.

Ступінь наукової розробки. Становлення українського права як стратегічного напрямку розвитку правової системи в контексті цифрової трансформації та цифровізації розглядали у своїх працях такі правознавці, як М. Баймуратов, О. Баганов, Н. Пархоменко, Т. Подорожна, О. Скрипнюк, О. Стрельцова, Ю. Тихомиров, Ю. Шемшученко. Використання цифрових технологій у праві висвітлені в працях науковців: О. Барабаш, Д. Белова, Ю. Бисаги, О. Берназюка, В. Воронкової, О. Кармази, Ю. Разметаєвої, Д. Яцків та інших вчених. Звернення до положень і висновків цих дослідників дає змогу повніше розкрити питання впливу цифровізації на суб'єктів права та правову систему в Україні загалом.

Мета і завдання дослідження. Метою статті є аналіз цифровізації правових відносин, суб'єктів права з урахуванням позицій чинного законодавства та правозастосовної практики в умовах реформи право-цифрової держави.

Вклад матеріалу. Цифрові технології як глобальна тенденція розвитку інформатизації і мережевого суспільства, представляє собою глобальну комп'ютерну мережу, яка об'єднує велику кількість локальних мереж, – мільйони комп'ютерів на планеті з метою обміну даними і доступу до спільних інформаційних ресурсів [3, с. 12]. В таких умовах нової віртуальної реальності право стає не тільки інструментом, що забезпечує цифровізацію всіх сфер буття суспільства, але й об'єктом впливу цифровізації, внаслідок чого зазнає кардинальних змін своєї форми, змісту, системи, структури та механізму дії. Це, своєю чергою, зумовлює формування належних механізмів забезпечення його цінностей під впливом глобальної цифровізації.

Як відомо, основною метою права є забезпечення загального блага людини, її фундаментальних прав і свобод [4, с. 5]. Звідси й відомий римський вислів «Право є мистецтвом добра і справедливості» [5; 6] лише підсилює означені тези. У праві постать людини є основною, навколо неї вже формуються правові теорії та практика. Значущість сучасної людини в умовах цифровізації відображена на всіх рівнях нормативної регламентації. Так, Кабінет Міністрів України схвалив Стратегію розвитку інформаційного суспільства в Україні від 15.05.2013 № 386-р. Ця Стратегія є однією з низки документів, які розробляються для реалізації Стратегії національної безпеки України. Її метою є створення умов для забезпечення інформаційної безпеки України, спрямованої на захист життєво важливих інтересів громадянина, суспільства та держави у протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам, забезпечення захисту державного суверенітету і територіальної цілісності України, підтримка соціальної та політичної стабільності, оборони держави, забезпечення прав та свобод кожного громадянина [7].

Серед основних цілей Стратегії – «розвиток інформаційного суспільства та підвищення рівня культури діалогу» [7].

Необхідно зазначити, що сучасне праворозуміння зазнало істотних змін, зміст яких побудований на трансформації юридичного позитивізму у бік людиноцентризму та включає визнання багатовимірності права, взаємної обумовленості об'єктивного і суб'єктивного права, історичного та соціо-культурного надбання права. Утім, важливою складовою «нового права» є його новітні тенденції розвитку, які гуртуються на інформаційно-цифрових компонентах. У цьому процесі дослідники виокремлюють такі основні напрями:

1) автоматизація юридичного процесу з мінімізацією участі людини, зокрема, цифровізація освітніх послуг (наприклад, дистанційна освіта);

2) інтернет речей – мережа, що поєднує речі (фізичні предмети), оснащені вбудованими інформаційними техно-

логіями з метою взаємодії одна з одною або із зовнішнім середовищем без безпосередньої участі людини;

3) використання віртуальних об'єктів;

4) використання віртуальної реальності у всіх сферах життя суспільства (наприклад, у сферах продажу, у шоу-бізнесі, в освіті);

5) поширення технологій 3D-моделювання та 3D-друку (наприклад, у медицині для створення штучних органів людини);

6) технології штучного інтелекту (Artificial Intelligence, AI);

7) робототехніка тощо [8, с. 70].

Уважаємо, що кожен із вищезазначених напрямів цифровізації права в умовах впровадження в усі сфери людської життєдіяльності безпосередньо впливає на суб'єктів права.

Підкреслимо, що сам феномен цифровізації, який активно проникає у різні сфери життя суспільства формує умови для розвитку суспільних відносин і права загалом. В сучасних умовах, стає дедалі помітнішою трансформація звичної системи правовідносин. Так, на переконання О. Барабаш та Д. Яцків, оскільки інформаційні технології доволі змінили систему суспільних відносин, змінюються зміст і порядок реалізації переважної більшості прав людини. Зокрема, з'явилися нові види власності (наприклад, криптовалюта), змінюється порядок укладення угод (онлайн), з'являються нові види злочинів (злочини проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем; формуються механізми врегулювання суперечок онлайн; змінюються правила доказування в кримінальному і цивільному процесі; електронні механізми використовуються для проведення виборів; з'явилися дистанційні форми зайнятості (дистанційна праця, аутсорсинг тощо). Важливим елементом інформаційних прав в умовах пандемії Covid-19 стало онлайн-навчання як в закладах середньої, так і вищої освіти. Активне використання технологій і механізмів електронного середовища дало змогу розвиватися відносинам зовсім в іншій, нематеріальній реальності. Середовищем для розвитку подібних відносин можна назвати сфери електронної комерції та документообігу, розширення можливостей функціонування інформаційних систем різного плану тощо [9, с. 28].

Проте важливо зазначити, що відносини, які реалізуються в електронному просторі, не мають самостійного предмету та методу правового регулювання. І саме активне впровадження цифрових технологій дає змогу замислитися про розмежування правовідносин, які здійснюються у реальному звичному для нас форматі та в електронному просторі. Тільки таким чином ми зможемо показати відмінності між ними на практиці.

В юридичних джерелах не має достатньо досліджень, які б характеризували відмінні риси обидвох видів правовідносин – тобто реальних та віртуальних. Проте, в наукових публікаціях можна зустріти таку категорію суспільних відносин як цифрові правовідносини. Зокрема, на думку Л. Тарасенко, правовідносини у сфері інформаційних технологій виникають між різними учасниками з приводу набуття, здійснення та захисту прав інтелектуальної власності, права на інформацію та інших прав у цифровому середовищі (зокрема, електронна комерція тощо) [10, с. 88]. Хоча самі критерії виокремлення такого виду правовідносин поки відсутні. Це пов'язано, зокрема із недостатнім обсягом нормативно-правового регулювання у сфері цифровізації права, а також із відсутністю достатніх методологічних розробок для формально-юридичного підходу в питаннях цифровізації. В сучасному науково-правовому просторі лише робляться спроби виокремлення цифрових правовідносин у сфері цифрового права.

Щодо власне самого цифрового права, яке є безпосереднім середовищем існування цифрових правовідносин і, звичайно, цифрових суб'єктів як учасників цих відносин,

акцентуємо на існуванні спроб виокремлення цієї галузі права. Дослідницькі підходи у цьому напрямку ґрунтуються не на формально-юридичній, а на об'єктивно-правовій і ситуативній сторонах правового впливу, що зумовлено розширенням досвіду цифрової віртуальної комунікації суб'єктів права.

Отож, розмірковуючи про виокремлення цифрових правовідносин у самостійну групу, необхідно визначити їхню специфіку, зокрема зміст. У теорії права сформульовано достатньо наукових поглядів на сутність змісту правовідносин з урахуванням специфіки сучасного розвитку суспільства. На думку, правовідносини, це індивідуалізовані суспільні відносини, так як вони мають соціальний характер. Дані відносини виникають між людьми у процесі складання, розвитку цих відносин коли суб'єкти здійснюють певні діяння, де важливі взаємопов'язані категорії: «відносини», «діяльність», «поведінка» [11, с. 318].

З метою виокремлення такого виду правовідносин як «цифрові правовідносини» необхідно визначити їх об'єкт і предмет. При цьому, для цифрових правовідносин важливого значення набуває саме суб'єкт, який має особливий право-цифровий статус. Зазначений статус визначається в межах чинного правового регулювання, але залежить від особливостей поведінки і практики тієї сфери цифро-правового простору в якому задіяний суб'єкт.

Але, оскільки цифрові правовідносини практично не мають чітко вираженої галузевої належності, їхній зміст можна визначити лише в межах конкретної норми права. Саме тому, до цифрових правовідносин можна віднести й традиційні правовідносини, засновані на правових нормах, але які спрямовані на правове регулювання інформації, що передається по цифровими каналами зв'язку. При цьому інформація, що передається цифровими каналами зв'язку, обробляється за допомогою різних цифрових технологій. Відтак, використання інформаційних технологій можливе в різних галузях права.

Звичайно, провідною галуззю права в аспекті цифрових правовідносин є інформаційне, оскільки правове регулювання інформації становить основний зміст цієї галузі [12, с. 86]. Одним з елементів тріади предметів інформаційного права виступає інформація з урахуванням розмаїття форм її прояву та сформованих на цій основі інформаційних ресурсів. Саме тому, варто вказати на гармонійний паралельний розвиток інформаційного та цифрового права, а отже, розглядати цифрове право як «систему (сукупність правових норм), що включає в себе правила регулювання аспектів і механізмів застосування цифрових технологій, інформації та відповідних каналів зв'язку» [13, с. 54].

Перспективність такого наукового підходу зумовлена тим, що канали зв'язку та сучасні інформаційні технології перебувають у динамічній рівновазі – вони змінюються, удосконалюватимуться з однаковою швидкістю. Крім того, інформація, що передається каналами цифрового зв'язку, набуває зміненого цифрового вигляду, а результати обробки такої інформації є цінними для всього суспільства. З іншого боку, все ж таки можна говорити лише про передумови формування та виникнення цифрового права як галузі права. Але з більшою упевненістю можна заявляти про існування цифрових відносин, оскільки вони «вже» вибудовують тісну систему внутрішніх зв'язків між галузями інформаційним та іншими галузями права.

Безперечно, механізми правового регулювання відносин, що виникають у сфері використання цифрових технологій, мають пріоритетне значення для розвитку України як право-цифрової держави. Україна, як і багато інших держав, обираючи цей вектор новітнього інформаційного розвитку, прагне виробити свою власну систему ефективного нормативного регулювання. У цьому

ми солідарні з вченими які наголошують, що особливого значення в сучасних умовах набуває потреба виявлення тенденцій у сфері права, що проявляються під впливом цифровізації, розробка прогнозів подальшого розвитку права, соціально-економічної сфери, системи державного управління. Головна роль у розвитку даних явищ відводиться праву, яке трансформується за умов формування цифрових технологій, оновлює свій регулятивний потенціал, посилює його ефективність і соціальну спрямованість [14, с. 210].

Утім, варто констатувати, що спроби створення механізмів правового регулювання цифрових відносин в умовах побудови цифрової економіки в Україні належним чином не відповідають таким важливим критеріям правотворчості та правозастосування, як системність і послідовність. Це пов'язано власне із особливостями поділу права на приватне та публічне, з їх сферами правового регулювання, особливостями правового статусу суб'єктів. Адже одні галузі, підгалузі права є більш відкритими для сприйняття феномена цифровізації (наприклад, конституційне право – електронні вибори тощо), інші навпаки, вимушено набувають захисних механізмів проти впливу на них процесів цифровізації (наприклад, спадкове, сімейне право).

Зазначимо, що цифровізація фактично дає змогу зробити висновок про те, що віртуальний (штучний) світ дедалі активніше проникає у сферу відносин традиційного змісту. Відповідаючи на виклики суспільного розвитку, право, будучи ефективним суспільним регулятором, здатне виокремити нову категорію правовідносин, які мають цифрову природу. Подібні відносини виникають у програмному просторі, яке не лише формує певні можливості для сприйняття глобалізаційно-інформаційних тенденцій суспільного розвитку, а й свідчить про досить високий рівень прогресу світової цивілізації. Примітно, що каталізатором такого процесу виступив саме процес передавання й обробки інформації, тобто виникнення нових способів роботи з інформацією. Саме тому інформація в умовах цифровізації суспільного життя набуває пріоритетного значення.

Отож, в умовах цифровізації виникають нові сфери діяльності, які породжують нові цифро-правові моделі суспільних відносин, що вимагає нових здібностей людини, та, відповідно, закріплення їх правового статусу в чинному законодавстві. Уважаємо, що найбільш суттєвий вплив цифровізація справляє саме на суб'єктів права у сферах правотворчості та правозастосування. Зокрема, роль людського чинника при конструюванні акта правосуддя зростає у випадку наявності прогалин або суперечностей в законі. При цьому саме за допомогою інформаційних технологій ці прогалини легше виявити та вчасно усунути. Саме тому, можна зробити висновок, що без цифровізації неможлива ефективна систематизація нормативно-правових актів. З огляду на зазначене, важливо під час розроблення проекту закону враховувати правовідносини з цифровим елементом.

Висновки. Таким чином, цифрове середовище впливає на всіх суб'єктів права, на формування їхньої правосвідомості, правової культури та, відповідно, рівень правового розвитку України як право-цифрової держави. Окрім того, з огляду на розвиток віртуального цифровому середовищі, явища правової дійсності також перманентно розвиваються, а саме створюються цифрові платформи, блокчейн, інтернет-торгівля тощо. У процесі такої цифрової трансформації відбувається й коригування правової сфери. Саме цифрові відносини формують надійний фундамент для нового етапу суспільного розвитку, враховуючи перспективні потреби в забезпеченні інформаційної безпеки та морально-етичних засад використання інформації в сучасних умовах побудови в Україні право-цифрової держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Robinson P., Johnson P.A. Pandemic-driven technology adoption: public decision makers need to tread cautiously. *International journal of e-planning research*. 2021. Vol. 10. № 2. P. 62–68. URL: <https://doi.org/10.4018/IJEPR.20210401.oa5>
2. Воронкова В. Г., Нікітенко В. О. Філософія цифрової людини і цифрового суспільства: теорія і практика : монографія. Львів-Торунь : Liha-Pres, 2022. 460 с.
3. Трансформація соціально-трудової сфери в умовах цифровізації економіки: монографія / О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, Ю.С. Залознова, О.О. та ін. НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2022. 385 с.
4. Разметаева Ю. С.. Доктрина та практика захисту прав людини : навчальний посібник. Київ: ФОП Голембовська О.О., 2018. 364 с.
5. Сумченко І.В. Філософські концепції справедливості: особливості інтерпретації. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2012. Вип. 4 (2). С. 212–218.
6. Бурданосова М.А. Генеза справедливості як основоположного принципу права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 2. С. 4–6.
7. Стратегія розвитку інформаційного суспільства в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 № 386-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80#Text>
8. Юрченко Ю. Вплив штучного інтелекту на економіку та суспільство. *Економіка: теорія та практика*. 2016. № 1. С. 69–72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econom_2016_1_12
9. Барабаш О. О., Яцків Д. В. Інформаційні права як складова четвертого покоління прав людини. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 1. С. 27–31. URL: <file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/616-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1183-1-10-20220811.pdf> DOI: 10.36695/2219-5521.1.2021.03
10. Тарасенко Л. Л. Суб'єкти правовідносин у цифровому середовищі. *Часопис цивілістики : наук.-практ. журн. / редкол.: С. В. Кивалов (голов. ред.), Є. О. Харитонов (заст. голов. ред.), К. Г. Некіт (відп. секр.) [та ін.]*. Одеса, 2017. Вип. 26. С. 87–92.
11. Романова І. Розуміння поняття правовідносин. *Новітні кримінально-правові дослідження*. 2017. С. 317–319. <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/96c31c4b-7a71-41ea-83d8-2e2b2331fd7a/content>
12. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Ярема О. Г. Інформаційне право України: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. 2022. 416 с.
13. Братасюк О., Онищук І. Право на доступ до інтернету в умовах карантину: гарантії та межі реалізації. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід*. Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. Тернопіль: ЗУНУ, 2021. С. 53–56.
14. Теличко О.А., Рекун В.А., Розвиток правової системи у цифрову епоху. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. С. 210. С. 209–21. http://www.lsej.org.ua/1_2022/53.pdf.